
ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ W BYDGOSZCZY
Studia Psychologiczne 1982 z. 3

ANDRZEJ KLIMENTOWSKI

Bydgoszcz

TEORETYCZNE ROZWAŻANIA NAD MOŻLIWOŚCIAMI WYKORZYSTANIA FILMU FABULARNEGO W PORADNICTWIE ŻYCIA

1. Uwagi teoretyczno-metodologiczne

Zagadnienie wpływu filmu na osobowość omówiłem na konferencji, która odbyła się w kwietniu 1978 w Bydgoszczy¹. Przedstawione ujęcie i propozycje zyskały uznanie teoretyków filmu. W niniejszym artykule po części korzystam z rozwiązań zawartych w wygłoszonym referacie.

Próba rozwiązania problematyki zawartej w tytule artykułu wymaga refleksji nad poniższymi zagadnieniami:

- teorią /koncepcją/ poradnictwa, do której zamierzamy odnieść rozważania nad filmem fabularnym jako techniką doradzania,
- teorii psychologicznej /osobowości/, która posłuży do wyjaśnienia wpływu filmu na osobowość,
- teorii filmu w ujęciu zarówno estetycznym /film jako dzieło sztuki/ i psychologicznym /film jako źródło oddziaływań/,
- założenia metodologiczne związane z procedurami badań i ich oceny /w nawiązaniu do oddziaływania filmu/,
- założenia dotyczące rozumienia samego filmu /terminu/ "wpływ" i wynikię stąd konsekwencje do przyjętego rozumienia wyrażenia: "wykorzystanie filmu w poradnictwie".

Rozmiary artykułu nie pozwalają na szczegółowe rozpatrzenie powyższych kwestii, ich obejście byłoby wszelako niedopatrzeniem. Zaczniemy od kwestii ostatniej, która zdaje się budzić najwięcej wątpliwości. Zwłaszcza w środowisku pedagogów, którym ich systematycznie i metodycznie przygotowane oddziaływania wychowawcze wydają się w efektach niwątpliwe, zaś ewentualne wpływy filmu - nader wątpliwe. Wiemy jednak, iż struktura procesu wychowawczego z punktu widzenia psychologii i metodologii badań

nad jego następstwami jest złożona /Gurycka²/, że raczej w obydwu przypadkach należy się powściągliwość ocen. Niemniej ważne jest coś innego. Kiedy pedagogowie mówią o wpływie, o oddziaływaniu, zazwyczaj mają na myśli jakieś konkretne skutki, którym przysługuje atrybut trwałości. Pomijając ocenę z tego punktu widzenia rezultatów procesu wychowawczego organizowanego przez szkołę, należy zastanowić się nad ewentualnymi wpływami filmu na zmiany w zachowaniu, które mogą być uznane za wskaźniki zmian osobowościowych. Zwraca się uwagę na następujące sprawy. Film fabularny jest "otwarty" /w rozumieniu U. Ecco/, każdy więc może interpretować go zgodnie z własną masą apercypcyjną. Po drugie, film trwa zbyt krótko, by jako oddziaływanie mógł być poważnie brany pod uwagę /zwłaszcza przy porównaniu go z wysiłkami pedagogów/. Po trzecie, jeśli film ma w ogóle jakieś oddziaływanie, to zapewne krótkie, a więc takie, które w efekcie można ocenić jako losowe. I po czwarte. Obstawiając za wpływem filmu na osobowość, trzeba jednocześnie zauważyć, iż oddziaływanie to jest złożone /biorąc pod uwagę choćby liczbę czynników, na które film oddziałuje/. Ostatnia wątpliwość jest argumentem metodologicznym.

Wszystkie wspomniane elementy wymagają dłuższej dyskusji. Wypada zwrócić uwagę na pewne braki tej argumentacji. Przyjmuje ona behawiorystyczną koncepcję wpływu, wynikłą ze znanego schematu tego kierunku. Tym samym film fabularny usiłuje się zredukować do rzędu bodźca, a jego oddziaływanie sprowadzić do reakcji na bodziec. Jest to teza fałszywa w relacji do teorii filmu, jak i samej psychologii, gdyż wprowadza bezsensowny redukcjonizm. Trzeba ponadto uwzględnić szerszą definicję pojęcia wpływu, taką która obejmować będzie zmiany nie tylko bezpośrednie, a także nieintencjonalne³. Wymiar czasowy projekcji filmu nie może być wskaźnikiem efektywności jego oddziaływania. Wiemy, że często oddziaływanie krótsze są bardziej znaczące od oddziaływań długich. Warto w tym miejscu złożyć wyjaśnienie, dlaczego mówię o efektywności, a nie o skuteczności filmu. Idę w tym względzie za propozycją T. Kotarbińskiego⁴ - autor sądzi, że skuteczność odniesiona być musi do intencji /celów zamierzonych/, natomiast jakieś działanie może być również efektywne, chociaż

nie spełnia celów projektowanych, a jedynie inne cele, które ocenia się pozytywnie. Szeroko rozumiane pojęcie wpływu, jak i podane znaczenie pojęcia efektywności, przyjmuje się zresztą w tych naukach praktycznych, w których analiza skuteczności wybranych działań zdawała się być do tej pory klarowna. Znane są koncepcje medycyny amerykańskiej sugerujące, by leczeniem chorego zajął się nie lekarz /któremu pozostawia się diagnozę/, lecz specjalnie wykształcony farmaceuta. Przyjmuje się bowiem, iż lek nie działa na chorobę / $S \rightarrow R$ /, lecz na człowieka, który jest określoną strukturą biochemiczną, a dodatkowo "śmietnikiem już zużytych leków wchodzących ze sobą w reakcję". Jest to punkt wyjścia do interpretacji pierwszej wątpliwości: bez wątpienia film działa na człowieka, który posiada już określone "doświadczenie filmowe". Nie jest to wszakże dowodem na to, iż nie można określić wpływu jakiegoś nowego filmu na jednostkę.

Wątpliwość nazwana wyżej argumentem metodologicznym jest ważna, ale nie usuwa problematyki z obszaru analiz naukowych. Uzasadniłem to w cytowanym artykule⁵.

Poddajmy obecnie związanej refleksji inne kryteria, wstępnej analizy wykorzystania filmu fabularnego w poradnictwie. Kwestia dotycząca ustalenia teorii lub koncepcji poradnictwa jest w tym przypadku prosta. Idzie o poradnictwo życia⁶. Zakładam więc, iż jest to koncepcja znana /biorąc pod uwagę tematykę tego zeszytu "Studiów Psychologicznych"/. Warto jednak poczynić pewną uwagę. Wiąże się ona z pytaniem dotyczącym tego, na ile sensowne jest mówić o filmie jako o źródle porad. Zauważmy, że poradnictwo profesjonalne jest tylko fragmentem poradnictwa w ogóle; znakomita większość doradców, to doradcy nieprofesjonalni. Kim w tym rozumieniu jest twórca filmowy, jakimi doradcami są twórcy filmu? Sądzę, że należy tu wprowadzić terminy: paradoradcy i paraporadnictwa /nie jestem tu nowatorski; w obszarze tzw. Bildungsberatung, podział na ekspertów i paraprofesjonalistów, proponuje K. Heller⁷. Twórca filmowy w życiu prywatnym może być doradcą nieprofesjonalnym, kiedy jednak w filmie podejmuje określoną problematykę ludzką /i jej problemy/, ukazując warianty jej przebiegu, oceny i rozwiązania/, wówczas intencjonalnie przekazuje swą "filozofię życia", nie będąc więc profesjonalistą, jest jed-

nak paradoradczą, a kino - analogicznie - rozpatrywać możemy jako instytucję m.in. paraporadnictwa.

I następane kryteria: teoria osobowości i teoria filmu.

Teoria osobowości w jakiej interpretować będziemy wpływ filmu do danej teorii /koncepcji/ poradnictwa musi być koherentna do teorii filmu i teorii poradnictwa. Koherentność rozumiem tutaj jako spełnienie warunku przekładalności terminów każdej z tych teorii na język każdej innej teorii oraz warunku istnienia punktu odniesienia podstawowych tez tej teorii. W cytowanym artykule stwierdziłem, iż wpływ filmu na osobowość można badać dwojako: w ujęciu peryferycznym /wpływ na poszczególne czynniki: emocje, postawy, poglądy, itp./ i w ujęciu centralnym /podstawowe struktury regulacyjne/. Uzasadniłem dlaczego drugie ujęcie jest bardziej zasadne z punktu widzenia metodologii i bardziej celowe ze względu prakseologicznych. Następstwem tego rozwiązania jest przyjęcie teorii osobowości typu poznawczego, jako wiodących w omawianej problematyce /a więc teorii akcentujących takie struktury jak Sieć Operacyjna, Sieć Wartości, Ja - wymieniając dla przykładu teorię J. Reykowskiego/. U podstaw tego rozumowania leży asercja następującego założenia: jeśli film wpływa na centralne struktury regulacyjne, to określenie i wyjaśnienie tego wpływu, daje więcej informacji o osobowościowo-twórczej roli filmu /wraz z jej praktycznym wykorzystaniem/, aniżeli analizowanie cząstkowych oddziaływań filmu, których interpretacja wymagać będzie odniesienia do teorii ogólnej, co może być utrudnione. Powyżej uzasadniłem, dlaczego przyjęcie ogólnej teorii psychologiczno-estetycznej M. Gołaszewskiej⁸ - jako wyjściowej do rekonstrukcji teorii filmu - jest korzystne w odniesieniu do planu badań nad wpływem filmu na osobowość. W myśl tej teorii dzieło sztuki /także film/ jest interpretacją wartości uznawanych i odczuwanych dokonaną w języku wartości estetycznych. Poprzez ów "przekład", w którym odbiorca aktywnie uczestniczy, wyzwolone zostają procesy samopoznania, a poprzez nie /rola "Ja" w systemie wartości, np. teoria M. Rokeacha/, poprzez "zwierciadło sztuki", pojawiają się modyfikacje w systemie wiedzy i wartości. Na kanwie tej teorii w cytowanej pracy przyjąłem założenie, że film jest modelem życia wyrażonym środkami

języka artystycznego /wracam do tego w punkcie 2/. Tak więc za punkt wyjścia przyjmujemy poznawczą teorię osobowości i koherentną do niej koncepcję teoretyczną, w myśl której film jest modelem życia wyrażonym środkami poetyki kina. Tym samym uzyskujemy jeszcze inną zgodność, wiąże się ona z tym, że również poradnictwo życia /jak to się podkreśla/ opiera się na poznawczej teorii osobowości /preferując w ostatnim okresie teorię J. Reykowskiego/. Przy zarysowanej orientacji teoretycznej podstawowy schemat metodologiczny wyznaczać będzie badania dotyczące wpływu filmu na Sieć Operacyjną, Sieć Wartości i Ja. W przypadku poradnictwa życia interesować nas będą elementy tych struktur odnoszące się do wiedzy o życiu, wartości o szczególnej doniosłości w życiu i funkcji Ja w procesie życia.

2. Film jako model życia

Zgodnie z poprzednimi ustaleniami zakładam, że:

Film jest dziełem sztuki wyrażającym określone wartości poprzez wartości estetyczne;

Film, jest "twórczą interpretacją rzeczywistości", implikuje zatem reinterpretację wartości z jej konsekwencjami;

Film poza tym jest dziełem chronofotofonograficznym, stanowi model sytuacji życiowych /ukazany poprzez wartości estetyczne/ i jako taki prezentuje "definicje sytuacji" /W.J.Thomas/, wyjaśnienia i interpretacje;

Stanowiąc model wartości życiowych film w relacji do modelu wartości widza przedstawia rozwiązanie alternatywne i może w związku z tym wyzwolić autokonfrontację z Ja.

Należy zauważyć, że film rozpatrywany jako model życia sugeruje nie tylko pewne rozwiązania związane z ideologią, filozofią życia, koncepcją życia⁹, lecz również proponuje pewien sposób widzenia warunków życia /wyróżnione elementy rzeczywistości oraz nadane im znaczenie/. Często widz interpretuje te wyeksponowane fragmenty rzeczywistości jako sens filmu /np. szczegóły wskazujące na bogactwo bohaterów/.

Fragmenty modelu odnoszące się do ideologii, koncepcji życia, możemy rozwinąć na poniższe elementy:

- wiedzę o życiu,
- orientację kierunkową na jakość życia,
- system celów życiowych /zakres, motywacje, programy realizacji, spójność celów życiowych, ich interpretacja poznawczo-emocjonalna, itp./,
- ustosunkowania do siebie i innych,
- funkcjonowanie sterowania moralnego,
- sens życia¹⁰.

Doradca analizujący możliwość wykorzystania filmu w poradnictwie interesować się będzie, oddziaływaniem filmu na te elementy. Badania w tym kierunku prowadzę od paru lat wraz ze współpracownikami. A. Dyakowski¹¹ wykazał, że film /Z. i Cz. Petelskich "Bilet powrotny"/ wpływa na wzrost oceny emocjonalnej wartości zawartych w deklaratywnej hierarchii wartości badanego. Stanowi więc coś w rodzaju wzmocnienia emocjonalnego. Nie jest wykluczone, że inne filmy działają na zmniejszenie oceny emocjonalnej odpowiednich wartości. W badaniach własnych¹² wykazałem, że jednorazowa projekcja filmu powoduje zmiany w orientacji kierunkowej życia, nie negując poprzedniej interpretacji, której istnienie w różny sposób wpływa na interpretację modelu pierwotnego. Pomijając szczegółowe wyniki badań, których omówienie wymagałoby obszernego artykułu, można stwierdzić, że film działa w różnych kierunkach i dyskretnie. Wydaje się, że oddziaływanie filmu jest tym mniejsze im bardziej burzliwe jest przyjmowanie.

Zdaję sobie sprawę z tego, że dla szeregu osób stwierdzenie wpływu filmu na kształtowanie się modelu życia będzie zależnością dość wątpliwą. Raczej rozważać będą mechanizmy identyfikacji /np. wg znanej koncepcji U. Bronfenbrennera/. Zagadnienie jest wielce skomplikowane i tu mogą tylko zasugerować potrzebę dalszych badań, uwzględniających koniecznie poglądy E. Morina¹³ na temat projekcji-identyfikacji w procesie percepcji i recepcji filmu. Można jednak wysunąć inny argument w sprawie wpływu filmu na model życia. Taki wpływ posiadają również dzieła estetyczne znacznie uboższe od filmu. S. J. Hayakawa¹⁴, powołując się na badania W. Johnsona, widzi w piosenkach o miłości pewien

schemat strukturalny odpowiadający koncepcji życia, będącej "bałaganem semantycznym" lub tzw. "chorobą IFD" /Idealization-Frustration-Despair/. A więc początek tekstu piosenki wyraża idealizację obiektu miłości, później pojawia się frustracja, a pointa jest już tylko wyrazem rozczarowania lub demoralizacji, Ci z psychologów klinicznych, którzy w swej praktyce byli psychologami, a nie pseudopsychiatrami, w analizie przypadków mieli okazję stwierdzić, że wypowiedzi pacjentów /młodzieży/ często bardziej pasują do treści przebojów, aniżeli faktycznych problemów życia jednostki. Również w szerszym kontekście film oddziałuje na osobowość, a zwłaszcza w zakresie kształtowania postaw i wzorów osobowych. Znane są, dla przykładu, identyfikacje z bohaterami filmu "Robotnicy 80". Nie należy wszakże pochopnie sądzić, iż sięgają one głębiej, że nie są najczęściej deklaracjami. Nie mogę w tym miejscu referować obszernych fragmentów z badań nad systemem wartości robotników, lecz ograniczę się do stwierdzenia, że stan faktyczny znacznie odbiega od treści deklarowanych identyfikacji. Podsumowując: osobowotwórczej roli filmu niepodobna zaprzeczyć. Nie dysponujemy jednak wynikami badań na tyle wiążącymi, by można było wprost sięgać po zastosowania, którym przypisze się bezwzględną efektywność.

3. Propozycje schematów wykorzystania filmu fabularnego w poradnictwie życia

Wstępnie podkreślamy, że istota poradnictwa życia sporowadza się do tego, by każdy problem rozpatrzyć w jego powiązaniach z "tendencją kierunkową życia", w nawiązaniu do ideologii koncepcji życia i w odniesieniu do standartów wyznaczonych w teorii wychowania. Jest to poradnictwo niedyrektywne, oparte głównie na metodzie releksyjnej, stąd, a także z zarysowanych skrótowo możliwości oddziaływań filmu fabularnego na osobowość, można zaproponować m.in. poniższe schematy wykorzystania filmu fabularnego w poradnictwie. Na marginesie odnotujemy, że dociekania w tym względzie są nowatorskie /np. o tej roli filmu fabularnego nie wzmiankuje się w obszernym dziele pod red. K. Hellera

Wynika z tego nie tylko otwartość propozycji, lecz pewna ich również prowizoryczność.

Film jako źródło dodatkowej wiedzy o życiu

Doradca prowadząc ukierunkowaną dyskusję terapeutyczną z pacjentem może wykorzystać znajomość pewnych filmów fabularnych jako podstawę do rozważań nad np. różnymi uwarunkowaniami życia. W świadomości wielu ludzi "argumenty z kina" są ważniejsze, aniżeli argumenty z rzeczywistości lub z analiz naukowych.

Film jako model orientacji ukierunkowanej w zakresie "jakości życia" /Tomaszewski/

Doradca życiowy winien zdążyć do wypracowania z klientem odpowiedniej linii życia, planu życiowego, co wymaga uwzględnienia kryteriów życia z "jakością". Praktyka pokazuje, że nie jest to zadanie łatwe. Istnieje niebezpieczeństwo moralizowania i dydaktyzmu. Rzecz wymaga operowania abstrakcyjnymi pojęciami, które muszą być jednak zobrazowane i co jest ważne - emocjonalnie przeżyte /kontekst znaczenia konotacyjnego/. Odwołanie się do materiału z filmów fabularnych, ewentualnie połączone z techniką psychoterapy może okazać się czymś bardzo użytecznym. Zwracamy uwagę i na to, że oddziaływanie filmu może być długie /do filmów się wraca/. Umożliwia to kontynuowanie porad na kanwie tych samych filmów w problemach przyszłych. Film w tym znaczeniu umożliwia ciągłość poradnictwa /das Prinzie der Durchlässigkeit¹⁵/.

Wykorzystanie filmu w zakresie doradzania związanego z systemem celów życiowych

Struktura celów życiowych musi charakteryzować się szeregiem cech, by mogła spełniać funkcje kierunkowe¹⁶. Idzie o takie cechy jak: uporządkowanie hierarchiczne celów, odpowiedniość między systemem wartości, a systemem celów, odpowiednia interpretacja poznawcza, da również przeżywanie emocjonalne celów, itp.

Film może stanowić model służący doradcy do dyskusowania celów

z klientem. Doradca unika tym samym niedogodności odnoszenia dyskusji w pierwszej jej fazie wprost do klienta. Rozwiązania bohatera filmu są tu nie tylko modelem, ale tworzywem modelowania. Klient uzyskuje możliwość stopniowego przyswajania poznawczo-emocjonalnego tych rozwiązań na zasadzie "osobowości alternatywnej" /Reykowski¹⁷/, bez konieczności zastosowań życiowych, "wypróbowuje" siebie w innej osobowości. Nam idzie o możliwość wyłuskania całego bogactwa informacji niezbędnych zarówno dla doradcy jak i klienta.

Film jako źródło wzmocnienia emocjonalnego

Często ludzie cechują się fasadowością systemu wartości i celów życiowych. Ani cele, ani wartości nie są zinternalizowane, nie określają więc kierunku zachowań, a są jedynie objawem czegoś w rodzaju "nawisu inflacyjnego", by użyć terminu z ekonomii. Sytuacja ta spowodowana jest tym, że ludzie - chociaż przekonani o słuszności wartości i celów /czynnik kognitywny/ - nie przeżywają ich emocjonalnie. Można tu mówić o inercji wartości i celów. Film w związku z tym może być wykorzystany w poradnictwie jako czynnik wzmocnienia emocjonalnego. Obecnie prowadzę w związku z tym badania, wykorzystując transformację modelu wzmocnienia emocjonalnego UEZ, opracowanego przez J. Bańkę¹⁸.

Przedstawiłem tylko zarys czterech schematów wykorzystania filmu fabularnego w poradnictwie życia. Można ich wyróżnić znacznie więcej. Problematyka wymaga obszernego opracowania, tu zaś ją tylko zasygnalizowano.

PRZYPISY:

¹ A. Klimentowski: Film a osobowość: Wybrane zagadnienia metodologiczne, /W:/ Problemy kultury filmowej, red. J. Rulka, Bydgoszcz 1980, ss. 35 - 43

² A. Gurycka: Struktura i dynamika procesu wychowawczego. Warszawa 1979

³ Por. D. Katz. R.L. Kahn: Społeczna psychologia organizacji, Warszawa 1979, s. 338 i nast.

- ⁴T. Kotarbiński: Niektóre zagadnienia epistemologii pragmatycznej, /W:/ Problemy efektywności i badań naukowych, Warszawa 1971, s. 79
- ⁵A. Klimontowski: Film..., op.cit.
- ⁶Por. H. Kaja: Założenia teoretyczne poradnictwa życia, i A. Klimontowski: Problematyka doradzania wartości w myśl koncepcji poradnictwa życia, /W:/ Poradnictwo we współczesnym świecie, Wrocław 1980, ss. 169 - 182 i 183 - 194
- ⁷K. Heller: Handbuch der Bildungsberatung, Bd I, Stuttgart 1975, s. 15
- ⁸M. Gołaszewska: Człowiek w zwierciadle sztuki, Warszawa 1971
- ⁹Por. Mój artykuł pt. Koncepcja życia jako świadomościowa reprezentacja życia, zamieszczony w tym zeszycie.
- ¹⁰ibidem
- ¹¹A. Dyakowski: Wpływ filmu na aksjologiczne aspekty percepcji życia Bydgoszcz 1980, praca magisterska nie opublikowana
- ¹²Opracowanie w przygotowaniu
- ¹³E. Morin: Kino i wyobrażenia, Warszawa 1975, s. 116 i nast.
- ¹⁴S. J. Hayakawa, Piosenka a życie, /W:/ Super - Ameryka, t. 1 Warszawa 1970, s. 170 i nast.
- ¹⁵K. Keller: op.cit., s. 18
- ¹⁶Por. np. R.F. Mager: Zielanalyse, Weinheim 1973
- ¹⁷J. Reykowski: Stałość i zmiana, Kino, nr 10, 1980, s. 4
- ¹⁸J. Bańka: Filozofia techniki, Katowice 1980, ss. 217 - 218

THEORETICAL STUDIES IN THE POSSIBILITIES OF UTILIZING FILMS
IN LIFE GUIDANCE

Summary

The paper presents a few suggestions referring to the possibilities of utilizing films in the field of life guidance. The feature film has been treated as a particular model of life.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИЛЬМА
ДЛЯ КОНСУЛЬТАЦИИ ПО ВОПРОСАМ ЖИЗНИ

Резюме

В статье даётся несколько предложений, которые указывают на возможности использования фильма для консультации по вопросам жизни. Художественный фильм рассматривается как особая модель жизни.